

МОДЕЛЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ МІГРАЦІЇ З СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ДО МІСТА

Ірина Губеладзе

м. Київ

Представлено і обґрунтовано концептуальну модель трансформації соціальної ідентичності сільської молоді в умовах міграції до міста. Запропоновано визначення трансформації соціальної ідентичності. Проаналізовано психологічні механізми цього процесу, що реалізуються на двох стадіях.

Ключові слова: соціальна ідентичність, трансформація соціальної ідентичності, міграція, механізми трансформації соціальної ідентичності, сільська молодь.

Постановка проблеми. Міграція є одним з чинників, що детермінує зміни в особистісній структурі, пов'язані з трансформацією соціальної ідентичності, і може спровокувати кризу ідентичності за складних життєвих обставин. В умовах міграції молода людина опиняється в істотно інакшому соціальному контексті, ніж той, що був звичним для неї, а це призводить до конфлікту між внутрішніми прагненнями і реальною соціальною ситуацією. Однією із стратегій подолання або запобігання такому конфлікту є трансформація соціальної ідентичності.

Проведений аналіз літератури показав, що поки що в психології не напрацьовано чітких уявлень про сам процес трансформації соціальної ідентичності, його механізми та критерії, які б дали змогу описати зміни в ідентифікаційній структурі під впливом різних соціокультурних чинників. На нашу думку, проблема трансформації соціальної ідентичності пов'язана насамперед із пошуком механізмів, які допомагають індивіду співвіднести минуле і майбутнє, інтегрувати різноманітні впливи соціуму і знайти своє місце в складному динамічному світі.

Мета статті – обґрунтувати та представити модель трансформації соціальної ідентичності в умовах міграції сільської молоді до міста.

Аналіз досліджень. Ідентичність не є сталим конструктом і в умовах соціальної мінливості виконує адаптивну функцію. Складнощі в дослідженні цього психологічного явища викликано діалектичним характером ідентичності, що дістає своє відображення в різноманітті зв'язків між її сталістю і мінливістю. Проблема співвідношення тотожності, сталості і водночас безперервного розвитку, змін, динаміки надає цій категорії певної семантичної подвійності, що відзначається багатьма дослідниками (Абульханова-Славська К., Ананьєв Б., Солдатова О., Еріксон Е.). В умовах зміни соціального оточення різні види ідентичностей можуть змінюватися по-різному, створюючи нову конфігурацію.

У ситуації конфлікту між ідентичністю і соціальною ситуацією особистість обирає різні способи захисної стратегії. Одна з них передбачає розрив зв'язків, відокремлення особистості від групи фізично (міграція) або психологічно (ідентифікація з іншою, більш значущою спільнотою). Друга стратегія – це поновлення позитивного визначення власної групи. Ідентифікація особистості з іншою спільнотою зумовлює трансформацію її соціальної ідентичності.

У сучасній науковій літературі проблема трансформації є маловивченою доволі дискусійною (В. Ключко та Е. Галажинський, І. Лєскова, В. Павленко та Н. Корж, Л. Сокур'янська). Часто вона визначається як зміна соціальних форм у процесі переходу від одного якісного стану до іншого, що має кілька векторів спрямованості: конструктивний, стагнаційний та деструктивний.

У нашому дослідженні базовим є розуміння трансформації соціальної ідентичності як переконструювання її компонентів у результаті впливу на людину біологічних, психологічних, соціальних та економічних чинників із метою збереження балансу та сталості в структурі особистості. Оскільки трансформація соціальної ідентичності іноді має прихований характер, то й її наслідки можуть бути різноманітними і навіть несподіваними.

Як зазначають В. Ключко та Е. Галажинський залежно від кінцевого результату трансформація ідентичності може бути позитивною (продуктивною, досягнутою) і

негативною (непродуктивною, дифузною) [1, 54]. Н. Іванова наголошує, що під час переконструювання ідентифікаційної структури, що склалася, як необхідний момент соціалізації, у якому проявляється вплив усієї сукупності чинників особистісного становлення, зникають і змінюються одні ідентичності, з'являються нові, змінюються їхні взаємозв'язки, роль і валентність в ідентифікаційній структурі [2, 146]. Проте в будь-якому разі основним завданням людини в житті є формування позитивної ідентичності, яка впливатиме на її статус у соціумі, внутрішні здатності і зовнішні можливості, а також потреби та вимоги.

Соціальна ідентичність як двополюсна система базується на співвідношенні подібностей і відмінностей. Вона забезпечує зближення Я з певними індивідами і спільнотами на основі інтеграції та процеси визначення меж цілісності і незалежності Я на основі диференціації.

На думку Г. Теджфела, з кожною соціальною ідентичністю пов'язана оцінка людиною себе, що передає її позитивний або негативний статус у спільноті. У процесі набуття соціальної ідентичності людина має диференціювати соціальні об'єкти на такі, із якими вона себе ідентифікує, і такі, що її не стосуються. Є певна послідовність усвідомлення свого групового членства. Спочатку відбувається соціальна категоризація, під час якої людина усвідомлює наявність різних груп навколо себе. Потім іде соціальна ідентифікація, коли з усіх груп виокремлюється та, із якою людина співвідносить себе. І нарешті, набуття соціальної ідентичності як повне усвідомлення своєї належності до групи чи спільноти [3].

Розглядаючи механізми трансформації соціальної ідентичності, варто звернути увагу на ще одну модель формування або трансформації соціальної ідентичності, що була запропонована К. Еміот, Д. Террі, Дж. Сміт. Згідно із цією моделлю процес формування або трансформації соціальної ідентичності має чотири стадії, кожній із яких відповідає певний механізм. Так, перша стадія попередньої категоризації є, так би мовити, підготовчою. Вона виникає ще до того, як у житті людини відбуваються серйозні життєві зміни, що вимагають перегляду ідентичності, або вона опиняється в нових соціальних умовах. На цій стадії людина переносить власні риси та особливості на нові інгрупи, що зумовлює формування відчуття єдності з групою.

На другій стадії – категоризації – перед людиною постають реальні життєві зміни, що пов'язані з її існуванням та взаємодією з новою соціальною групою. У цей період на перший план у структурі ідентичності особистості виходять ті характеристики та риси, які допомагають ідентифікуватися саме із цією спільнотою. Вони стають для особистості найбільш актуальними в певний момент і домінують над цілісним відчуттям „Я”.

Третя стадія розвитку нової соціальної ідентичності – це відособлення. На цьому етапі людина усвідомлює різноманіття своїх старих і нових соціальних ідентичностей та власну належність до різних соціальних груп. Тож різні види соціальної ідентичності актуалізуються одночасно, що приводить до виникнення певних когнітивних зв'язків між різними компонентами „Я”.

На останній четвертій стадії відбувається інтеграція соціальної ідентичності. На цьому етапі людина усвідомлює, що різноманітні соціальні ідентичності однаково важливі для неї [4].

Основний вплив на особливості процесу трансформації ідентичності, на думку Н. Дмитрієвої, мають самооцінка, самосвідомість та установки особистості. Самооцінка, що є внутрішнім утворенням особистості, виконує роль регулятора поведінки. Вона забезпечує баланс між внутрішнім станом людини, формами її поведінки і зовнішніми впливами. Самосвідомість дає людині змогу контролювати свої внутрішні стани й потреби і співвідносити їх із реальною ситуацією в навколишньому середовищі. Установки людини детермінують її ставлення до оточення, особливості побудови взаємин із ним.

Досліджуючи психологічні чинники трансформації ідентичності, Н. Дмитрієва виділяє три форми цього процесу:

- адаптаційні зміни, які являють собою засвоєння нових знань та способів взаємодії, проте незмінними залишаються ціннісні орієнтації і спрямованість особистості. Таким чином відбувається поверхова зміна психічних утворень особистості, тоді як найбільш значущі елементи залишаються незмінними;

- надбудова психічних новоутворень, які становлять систему ціннісних орієнтацій, переконань і спрямованості. Такі зміни організують діяльність по-новому, проте

зберігається система минулих поглядів. Така форма зміни ідентичності може спровокувати виникнення внутрішнього конфлікту між новими і вже наявними психічними утвореннями, що може привести до глибоких змін у структурі особистості;

- глибинні зміни, які відбуваються в процесі зміни внутрішніх структур особистості, у яких дістають відображення основні цінності та орієнтації. Такі зміни стають можливими за умови наявності в людини системи здібностей до змін та особистісного росту [5].

У контексті нашого дослідження вважаємо за важливе положення Г. Брейкуела про трансформацію ідентичності як переконструювання її компонентів залежно від ситуації, за якого відбувається зміна актуальності, вираженості та валентності окремих її елементів [6].

Також актуальними є положення про динамічність системи, її здатності до перетворень, вибірковість впливу зовнішнього соціального контексту на різні види та сфери соціальної ідентичності.

Варто зауважити, що в умовах міграції сільської молоді до міста зміна «ідентифікаційної матриці» (за С. Московічі [7]) або загальної структури чи конфігурації її ідентичності відбувається таким чином, що кожна сфера соціальної ідентичності може піддаватися трансформаційним процесам різною мірою. Ураховуючи принцип цілісності і системності ідентичності вважаємо, що у разі зміни соціального оточення різні компоненти, види, сфери ідентичності можуть змінюватися по-різному, створюючи нову конфігурацію.

Численні дослідження показують, що ідентичність може трансформуватися в умовах зміни соціальної ситуації, у якій перебуває індивід. Так, в умовах міграції із сільської місцевості до міста відбувається перебудова вже сформованих уявлень про себе. У молодій людини, яка протягом усього свого життя жила в сільській місцевості, була сформована базова ідентичність, характеристики якої детерміновано особливостями сільської спільноти та її представників. Переїжджаючи до міста, молода людина опиняється в зовсім інших умовах, де реальність яскраво дисонує зі звичним для неї оточенням, що може призвести до виникнення внутрішнього конфлікту. У цьому контексті внутрішня мотивація, яка спровокувала міграцію із села до міста, рівень соціальної мобільності людини будуть одними з вирішальних чинників, які визначатимуть форми трансформації соціальної ідентичності та актуалізуватимуть певні психологічні механізми цього процесу.

Особливе значення для усвідомлення своєї ідентичності і формування мобільності мають умови, у яких живе людина, а саме: в поліетнічному чи моноетнічному середовищі, у суспільстві з простим чи складним розподілом праці і знань, чітко структурованому чи динамічному суспільстві. У цьому контексті доречним буде звернутися до психологічних особливостей міської і сільської спільнот [8].

Розглядаючи процес трансформації соціальної ідентичності, ми виходимо з таких положень:

- трансформація ідентичності передбачає наявність раніше сформованої ідентичності, яка втратила свою актуальність у нових соціальних умовах;
- трансформація починається з моменту усвідомлення індивідом невідповідності між власними особистісними рисами і вимогами оточення, а також необхідності щось змінювати;
- індивід займає активну позицію в процесі трансформації соціальної ідентичності.

Ґрунтуючись на зазначених положеннях, ми припускаємо, що актуалізація основних механізмів трансформації соціальної ідентичності відбувається на основі соціального порівняння, категоризації, наслідування, інтеріоризації, ідентифікації, адаптації.

Соціальне порівняння являє собою зіставлення індивідом власних дій і рис із діями й рисами інших людей. Опиняючись у новому соціальному оточенні, індивід у такий спосіб отримує інформацію про нього, може оцінити власну відповідність до цього оточення.

У процесі соціальної перцепції люди класифікують об'єкти, людей, у тому числі й себе за певними спільними чи відмінними ознаками, в результаті чого виникають уявлення про умовні ін- та аутгрупи, підкреслюються відмінності між ними.

Наступним процесом трансформації соціальної ідентичності є наслідування, що являє собою довільне або мимовільне самостійне копіювання дій, сприйнятих в інших.

Інтеріоризація передбачає формування внутрішніх категорій індивідуальної свідомості шляхом засвоєння зовнішніх соціальних уявлень і цінностей.

Ще один процес трансформації соціальної ідентичності – ідентифікація – уподібнення, ототожнення індивіда з певним суб'єктом або об'єктом, часто розуміється як синонім наслідування. Однак, очевидно, ідентифікацію варто виділяти як окремий механізм, оскільки вона, на відміну від наслідування, базується на свідомому уподібненні. Завдяки ідентифікації відбувається усвідомлення почуття «Ми», протиставлення «Ми» і «Вони», а також порівняння ін- та аутгруп і вироблення власних цінностей і норм. Титаренко Т. М. підкреслює, що переорієнтація людини з однієї спільноти на іншу провокує істотні зміни в структурі особистості та перебудову її життєвого світу [9, с. 41].

Наступним етапом, на нашу думку, є адаптація – пристосування до умов середовища, досягнення стану узгодженості між індивідом і середовищем. Адаптація як початкова стадія уподібнення людини до соціального середовища безпосередньо пов'язана з ідентифікацією. У результаті дії механізму ідентифікації відбувається ототожнення однієї людини з іншим носієм привабливих ознак, а також емоційне переживання цієї тотожності.

Узагальнення інформації щодо розуміння трансформації соціальної ідентичності та механізмів, що лежать у її основі, різними науковцями дало нам змогу створити концептуальну модель трансформації соціальної ідентичності в умовах міграції сільської молоді до міста, яку наведено на рис. 1.

У результаті такої міграції молода людина опиняється в зовсім іншій соціальній ситуації, ніж та, у якій вона жила раніше. За таких умов актуалізується процес соціального порівняння (за К. Аміот, Г. Теджфелом, Дж. Тернером [3; 4]) себе та інших представників сільської молоді з міськими однолітками. Цей процес супроводжується категоризацією (за Г. Теджфелом [3]), на основі чого формуються або змінюються уявлення сільської молоді про свої ін- та аутгрупи, якими є, відповідно, сільська і міська молодь.

Як результат такого порівняння молода людина сільського походження відчуває певну неузгодженість між власними цінностями й нормами, сформованими під впливом сільської спільноти, і новою соціальною ситуацією, що може спровокувати внутрішній конфлікт. Його переживання може стати загрозою психологічному комфорту сільської молоді і цілісності її соціальної ідентичності. Прагнення молодої людини сільського походження до відновлення позитивної соціальної ідентичності і підтримання свого статусу в новій спільноті спонукає її до переосмислення своїх життєвих позицій, місця в соціальному світі, що активізує трансформацію соціальної ідентичності. До цього процесу залучається низка механізмів, визначення психологічного змісту та особливостей дії яких дає змогу в повній мірі представити модель даного процесу.

У результаті трансформації соціальної ідентичності має відбутися ідентифікація із значущою спільнотою. Залежно від орієнтацій сільської молоді на подальше місце проживання відбувається актуалізація того чи іншого психологічного механізму трансформації соціальної ідентичності. І, як результат, може відбутися ідентифікація з новою (високостатусною, за Г. Теджфелом [3]) групою або поновлення ідентифікації зі старою групою за рахунок покращення її образу і характерних рис.

За результатами емпіричного дослідження [10] теоретичну модель трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті було доповнено переліком відповідних механізмів: ідеалізація власної групи, деідеалізація власної групи, активне залучення, групова деідентифікація, ідеалізація образу Я, деідеалізація образу Я, конформізм, конфронтація.

Механізм «ідеалізація власної групи» відображає схильність сільської молоді завищувати позитивні риси сільської молоді як власної групи, давати їй більш позитивні описи і заперечувати негативні риси. Механізм «деідеалізація власної групи» навпаки означає нівелювання сільською молоддю здобутків і позитивних рис власної групи, опис сільської молоді у негативному світлі. Механізм «групова деідентифікація» передбачає заперечення уподібнення, ототожнення індивіда з власною групою, у цьому разі з групою сільської молоді. Механізм «активне залучення» передбачає активну участь молоді в діяльності своєї сільської громади. Психологічний механізм «ідеалізація образу Я» відображає схильність сільської молоді позитивніше описувати себе і власні здобутки порівняно з іншими молодими людьми, бажання покращувати власний образ. Механізм «деідеалізація образу Я» реалізується в описі сільською молоддю себе в негативних характеристиках і нівелюванні власних здобутків. Механізм «конфронтація» відображається в прагненні сільської молоді до протистояння, постійних суперечностей із

метою захисту власних інтересів. Механізм «конформізм» реалізується через брак в особі власної позиції, її пасивне прийняття наявних речей, панівних думок, а також у прагненні сільської молоді дослухатися до думки оточення, діяти як усі, давати іншим право приймати рішення.

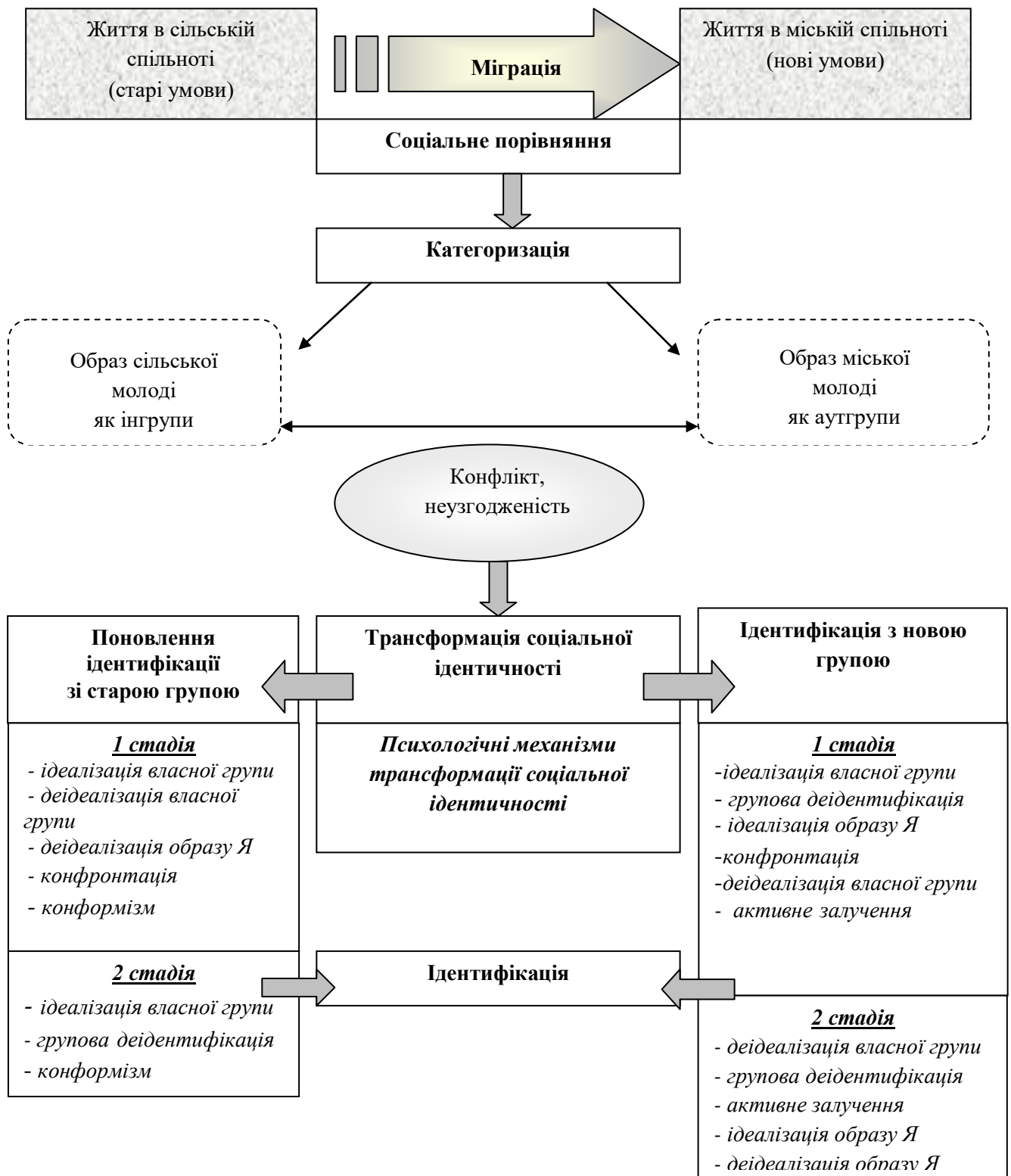

Рис. 1. Концептуальна модель трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті

Як показали результати дослідження, функціонування означених психологічних механізмів реалізується на двох стадіях залежно від напрямку трансформації соціальної ідентичності. В ситуації поновлення ідентифікації зі старою групою на першій стадії серед студентів сільського походження, які планують жити в селі, активно діють ідеалізація власної групи, деідеалізація власної групи, деідеалізація образу Я, конфронтація та конформізм. На другій стадії серед сільської працюючої молоді цей процес супроводжується активізацією ідеалізації власної групи, групової деідентифікації, конформізму.

Ідентифікація з новою групою на першій стадії у студентів сільського походження, які планують жити в місті, реалізується завдяки активному функціонуванню ідеалізації власної групи, групової деідентифікації, ідеалізації образу Я та конфронтації. На другій стадії цього процесу для молоді сільського походження, яка живе й працює в місті, характерною є реалізація таких психологічних механізмів, як деідеалізація власної групи, групова деідентифікація, активне залучення, ідеалізація образу Я, деідеалізація образу Я.

Як бачимо, проблема трансформації ідентичності має цілеспрямований характер. Вона з'являється за умови наявності вибору і визначається цілями людини. Тож ідентичність можна розуміти як результат вибору та формування життєвої моделі в соціальній взаємодії з метою самореалізації. Варто зазначити, що функціонування психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності забезпечує переконструювання ідентифікаційної структури залежно від домінування того чи іншого механізму. Актуальними механізмами трансформації соціальної ідентичності студентів сільського походження є ідеалізація власної групи, ідеалізація образу Я, групова деідентифікація, активне залучення, конфронтація.

Література:

1. Ключко В. Е. Самореализация личности : системный взгляд / В. Е. Ключко, Э. В. Галажинский. – Томск : ТГУ, 1999. – 154 с.
2. Иванова Н. Л. Социальная идентичность : теория и практика / Н. Л. Иванова, Т. В. Румянцева. – М. : Изд-во СГУ, 2009. – 455 с.
3. Tajfel H. Social identity and intergroup relations / H. Tajfel. – Cambridge: Cambridge Univ.Press, 2010. – 528 p.
4. Amiot C. E. Integration of social identities in the self : toward a cognitive-developmental model [Електронний ресурс] / C. E. Amiot, R. de la Sablonnière, D. J. Terry, J. R. Smith // Personality and Social Psychology Review. – 2007. – № 11. – Р. 364–388. – Режим доступу до журн. : www.mapageweb.umontreal.ca/delasabr/.../Amiot%20et%20al.,%202007.pdf.
5. Дмитриева Н. В. Психологические факторы трансформации идентичности: дис. ... доктора психол. наук : 19.00.03 / Н. В. Дмитриева. – Новосибирск, 1999. – 216 с.
6. Breakwell G. M. Illegitimate group membership and inter-group differentiation / G. M. Breakwell // British Journal of Social and Clinical Psychology. – 1979. – № 18. – Р. 141–149.
7. Московичи С. Век толп : исторический трактат по психологии масс / С. Московичи. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с.
8. Губеладзе І. Г. Порівняльний аналіз соціально-психологічних особливостей сільської та міської спільнот / І. Г. Губеладзе // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – №10 (151). – С. 63–67.
9. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості / Т. М. Титаренко. – К. : Марич, 2009. – 232 с.
10. Губеладзе І. Г. Особливості функціонування психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності / І. Г. Губеладзе // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – №9. – С. 56–62.

Представлено и обосновано концептуальную модель трансформации социальной идентичности сельской молодежи в условиях миграции в город. Предложено определение трансформации социальной идентичности. Проанализировано психологические механизмы этого процесса, которые реализуются на двух стадиях.

Ключевые слова: *социальная идентичность, трансформация социальной идентичности, миграция, механизмы трансформации социальной идентичности, сельская молодежь.*

The conceptual model of social identity transformation of rural youth in condition of migration to city is presented. The definition of social identity transformation is proposed. It is analyzed the psychological mechanisms of this process which are realized on two stages.

Key words: *social identity, social identity transformation, migration, mechanisms of social identity transformation, rural youth.*